

MUHAMMAD RAHIMXON FERUZ- SHOHI VA SHOIR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8300259>

Mahmudova Dilafroz Sultannazirovna

Xorazm viloyati Urganch shahar

1-son kasb-hunar maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Xorazm(Xiva) xoni, o'zbek qo'ng'irotlar sulolasidan, shoh va shoir, bastakor, davlat arbobi, zukko musiqashunos va sozanda, ilm-fan homiysi bo'lgan Muhammad Rahimxon Soniy-Feruz haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar

Xiva xonligi, Rusiya imperiyasi, vassal, toshbosma bayoz, musiqashunos, xattot

Муҳаммад Раҳимхон Соний – Феруз XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларидаги ўзбек адабиётида ўзига муносиб ўринга эга бўлган адиблардан биридир. У шоир, музикашунос, давлат арбоби ва феодал ҳукмдор эди. Феруз, яъни Муҳаммад Раҳим 1844 йилда Хивада Саид Муҳаммад оиласида туғ'лди. У бошланғич маълумотини хусусий муаллимдан олади, бироқ муддат мадрасада тахсил кўради, давлат, ҳуқуқ илмини унга замонасининг буюк ҳуқуқшунос олимлари ўргатадилар.

Огаҳий Муҳаммад Раҳимга устодлик қилди, унга шеърят сирларини ўргатди, тарихдан, таржима илмидан сабоқ берди. У Ал-Хоразмий, Маҳмуд Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Паҳлавон Маҳмуд каби буюк алломалар ҳақида дастлаб Огаҳийдан дарс эшитди. Кейинчалик эса уларнинг ижодий меросларини тўплашга киришади ва Паҳлавон Маҳмуд рубоийларини уйғ'иб бир китоб тартиб этади.

Муҳаммад Раҳим 1863 йилда отаси Саид Муҳаммадхон вафот этгандан кейин унинг ўрнига Хива хонлиги тахтига ўтиради. Бу воқеага бағишлаб шуаро ва фузалолар тарих ва қасидалар битдилар, маснавийлар яратдилар. Огаҳий томонидан битилган тарих ва ёзилган қасида эса алоҳида аҳамият касб этади.

Огаҳийнинг Ферузга бағишлаган қасидасида унга отанинг ўз ўғлига, устоднинг шогирдига берган насиҳатлари, тилак ва истаклари, адолатпарварлик ва халқпарварлик bilan taxtni boshqarishi ифодаланган. Огаҳийнинг ушбу қасидаси йирик панд-насихат ҳақидаги асар бўлиб, мамлакатни бошқаришда Феруз фаолиятида унга берилган йўл-йўриқ ҳам эди. Феруз бу вақтда эндигина ўн тўққиз баҳорни кўрган йигит бўлиб, ўн йилча мустақил равишда хонлик қилди. Аммо Русия империясининг Хива хонлигини босиб олиши натижасида, қолган даврда унинг вассали сифатида давлатни бошқарди.

Феруз саройига шоир, тарихнавис, олиму фузалю, таржимону хаттот, табибу созанда ва шунга ўхшаш замонасининг маданият арбобларини атрофига тўплади. Феруз фан-маданият ривожига катта аҳамият берди. У ўз атрофига шоиру созандаларни тўшлаб ҳар ҳафтада ғазалхонлик, шеърхонлик кечалари ташкил қилган. Бу ҳақда Баёний бундай ёзган: “Хон ҳазратлари ҳафтада икки кун: жума ва душанба оқшомларида уламо била суҳбат тузиб, китобхонлик этдурур эрдилар”. Ферузнинг ўзи ҳам шеър ёзган, ашула айтган ва мусиқа басталаган. Буни унинг ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик, Х. Сулаймонов номидаги Кўлөзмалар институтлари, Масков, Санкт-Петербург шаҳарлари ҳамда Британия, Франция, Туркия каби мамлакатларнинг кутубхоналарида сақланаётган “Ғазалиёти Феруз”, “Баёзи Феруз”, “Девони Феруз” асарлари ҳам тасдиқлайди.

Феруз шеърини кўлөзма девон ва тошбосма баёзларда бизга тўлиқ етиб келган. Беруний номи Шарқшунослик институтида шоирнинг ўнга яқин ғазал мажмуалари мавжуд. Бундан ташқари унинг шеърлари ўша вақтда Хоразмда тузилган турли хил баёз, мажмуалардан ҳам ўрин олган. Феруз ижодига назар ташлар эканмиз, унда шоир ғазалиётининг жуда кўп қисми sevgi va sadoqat, ишқ-муҳаббат мавзусига бағишланганлигининг гувоҳи бўламиз.

Ишқ элин шохиман, вале ошиқининг каторида

Ушбу ҳазининг ул пари кўзига илмади, нетай.

Шоир ikki инсоннинг bir-biriga муҳаббатини улуғлади ва унга ҳар бир инсоннинг энг муҳим фазилатларидан бири деб қаради. Инсон ва ҳаётни, севги ва садоқатни ўз ижодининг асоси deb bilgan Феруз севгини садоқатсиз, меҳрни оқибатсиз тасаввур қила олмайди. Булар шоир лирикасининг етакчи ғоявий асосини ташкил қилади. Унинг кўпчилиқ ғазаллари ўз замонасида созандалар томонидан куйга солиб куйланиб келинди. Улар бугунги кунда ҳам мусиқашуносларимизнинг диққатини ўзига тортмоқда. Феруз ижод

аҳлига ғамхўрлик қилди, уларга маош тайинлади. Уларнинг китобларини босиб чиқариш учун кўлидан келган барча езу ишларни амалга оширди. Феруз шоирларнинг асарларидан иборат ҳар хил тазкиралар, баёзлар туздирди. “Ҳафт шуаро”, “Баёзи ғаза-лиёт”, “Баёзи мухаммасат”, “Баёзи мусаддасат” каби тўпламлар шулар жумласидандир. Ферузнинг ташаббуси билан истеъдодли шоир Аҳмаджон Табибий “Мажмуат уш-шуаройи Ферузшоҳий”, “Мухаммасат уш-шуаройи Ферузшоҳий” тазкираларини тузди. Бу мажмуалар Феруз хонлик қилган даврда яратилган бўлиб, ўша давр адабий ҳаракатини ўрганишда қимматли манба бўлиб хизмат қилади.

Hasanmurod qori Muhammadamin o'g'li Lafasiyning «Xiva shoirlari va adabiyotchilarining tarjimai hollari» tazkirasida quyidagi hikoyat keltirilgan: «Doiy- Yusuf Hoji nomi bilan mashhur bo'lib, hamma vaqt Xiva ulamo va sipohilarini mazammot (mazax) etib, haqorat qilib yurur erdi. Feruz esa Doiyning hurmatni joyiga qo'yar, unga in'om berib turardi. Muhammad Rahimxon Doiyni shul tariqa sipohiy va ulamolarni haqorat qilib, mazammot etishidan voqif ekanligiga qaramay, uni masjidi Kalon voizligi mansabiga tayinlaydi. Doiy masjiddagi va'zlarida ham vazirlar va ulamolarni tanqid qiladi va ulardan shikoyat etib turadi. Aning har bir gapini xonga etkazib turardilar. Bir kun xon Islomxo'jaga: «Bugun nahordan juma masjidiga borgil va voiz nasihatlarini yana eshitib kelgil,- deb farmon berdi. Islomxo'ja o'zining yaqinlarini olib, namozga bordi. Yusuf Hoji ularni ko'rib mazammot etib aytadi: «Fuqaro - dehqonlarga jabr-zulm etib, alarning manglay teri bilan topilgan aqchalarini olib, bunday aqchalar bilan madrasa, masjid bino qildursa, qandoq savob bo'lur? Bunday ishlarning jazosini topsalar kerak...» Islomxo'ja ushbu gaplarni xonga so'zlab beradi. Xon esa... Doiyga sarupo in'om etadi».

Quyidagi shoh baytlaridan parcha :

Ul oy vasfini vird etsamzabonda
Necha yillar od obo'lmas bayinda
Debon ma`shuqing asru befodur
Manga ko`p ta`nalar aylar jahonda
Humoyun baxt il abo`lsun salomat
Agar bo`lsa habibim har makonda.
Agar Feruzlik iqbolihg esa
Visoliga yetushkuhg bir zamonda

Feruz mumtoz she'riyatning an'anaviy janrlarida lirik she'rlar yaratgan. She'rlari, asosan, ishq-muhabbat mavzuida bo'lib, inson va hayot, sevgi va sadoqat Feruz ijodining g'oyaviy asosini tashkil qiladi. Gazallari ohangdorligi, tasviriy-

ifodaviy bo'yoqlarga boyligi va shaklan rang-barangligi bilan ajralib turadi. Uning ko'pchilik g'azallari o'z zamonasida sozandalar tomonidan kuyga solib kuylanib kelingan.

She'rlariga «Devoni Feruz» nomi bilan tartib bergan (1879). Bu devon Muhammad Sharif tomonidan qayta ko'chirilgan (1900). Feruzning o'zi Pahlavon Mahmudning 350 ruboiysini qo'lda ko'chirib, kitob holiga keltirgan. She'rlar devoni nusxalari O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti (inv. № 3442, 1119)da saqlanadi.

Feruz Shashmaqom kuylarini o'rgangan, saroyda maqom ansamblini tuzgan. «Navo», «Dugoh», «Segoh» maqomlariga bog'lab kuylar yaratgan. Feruz Sayd Mahruyjon majmuasidagi Sayid Mohi Ruyi Jahon maqbarasida dafn qilingan.

ADABIYOTLAR:

1.Rahim Davlatyor, Matrasul Sho'xnazar. Feruz. Shoh va shoir qismati. Toshkent, 1993.

2.Jumaxo'ja Nusratullo, Adizova Iqboloy. Feruz adabiy muhiti. „O'zbekiston adabiyoti va san'ati“ gazetasi, 1994-yil 1-iyul.

3. "Avaz" . Saylanma. Toshkent, 1984.

4. Sadriddin Salim Buxoriy. "Buyuk Xorazmiylar"